

נזר דוד

שבת פרשת וירא

שנה שלישית תשפ"ז · גיליון מס' 136

נזר הפרשה

אוצר חקירות, רעיונות ופולמוסים על
פרשת השבוע

האם מותר לקרוא בשמות שקדמו לאברהם אבינו?

בתוך ספר תשובותיו של המבי"ט - רבי משה די טראני, מגאוני צפת בדורו של הבית יוסף, מסתתר חידוש נפלא: בחלק א' סימן רעו, מופיעה שאלה ששאל את המבי"ט חכם בשם ר' אליעזר.

בפתח תשובתו, כותב המבי"ט לאותו שואל, כי ברי לו שנקרא על שם אליעזר בן משה ולא על שם אליעזר עבד אברהם שנאמר בו ארור, והוסיף: "וכן נראה לי משורת הדין, שאין להעלות שם אלא מאברהם ואילך עקב אשר שמע אברהם בקולי כו' ולפניו לא קם כמוהו ולא יקרא בישראל לכתחילה שם אדם ולא נח... ואפילו שם ועבר, דלא מסקינן שם אלא בשם מי ששמר את התורה כולה. והנקרא בשם יפת וכיוצא בו מאשר קדמו לאברהם אינו בכלל מי שעמלו בתורה ועושה נחת

רוח גדול בשם טוב ונפטר בשם טוב וכו'". נמצא לפנינו חידוש מופלא מדברי המבי"ט, כי אסור לאדם לקרוא שם לבנו על שם אנשים שחיו קודם דורו של אברהם אבינו! ונקדים ונאמר כבר בראשית הדברים, כי מנהג העולם איננו כן. ועינינו הן הרואות כי העולם קוראים לבניהם בשמות כגון נח וחנוך. לבנות ישנו השם חווה. ובעבר מצאנו אנשים שנקראו אדם, או יפת.

ובאמת רבים מרבותינו האחרונים הקשו על המבי"ט קושיא פשוטה מאוד: בשלמא אנו קוראים לבנינו בשם אליעזר על שם אליעזר בן משה רבינו, אך משה רבינו עצמו היאך קרא לבנו בשם אליעזר, לפי שיטת המבי"ט כי אין לקרוא על שם מי שחי קודם דורו של אברהם אבינו?

רבי דוד משאלוניקי, מיישב את דברי המבי"ט בספרו "צמח דוד" על התורה (פרשת יתרו), על פי דברי המדרש רבה הנודעים (בראשית

לז, סז): "רבי יוסי אומר, הראשונים על ידי שהיו מכירים את יחוסיהם היו מוציאים שמן לשם המאורע, אבל אנו וכו' מוציאים לשם אבותינו, רבי שמעון בן גמליאל אומר, הראשונים על ידי שהיו משתמשים ברוח הקודש היו מוציאים לשם המאורע". אם כן אנו רואים כי בזמן אבותינו נוהגים היו לקרוא לבניהם על שם מאורעות ולא על שם אנשים.

נמצא אם כן שכאשר קרא משה רבינו לבנו בשם אליעזר, בהכרח לא עשה כן על שם אליעזר עבד אברהם, אלא על שם המאורע - כי אלוקי אבי בעזרי. אך אנו, שאיננו נוהגים כלל לקרוא על שם המאורע, איננו יכולים לקרוא בשמות שקדמו לאברהם אבינו (לפי המבי"ט).

והחיד"א (שם הגדולים, מערכת גדולים, א אות לד) הקשה על המבי"ט כעין זה, ותירץ שגם המבי"ט מודה שכאשר השם בעצמו הוא שם טוב (כגון אליעזר), ניתן לקרוא על שמו. ואין כוונתו אלא לומר שכאשר מדובר בשם שמצד עצמו אין רגילים לקרוא בו ואינו קורא לבנו כן אלא מחמת שקורא על שם אדם שחי לפני אברהם אבינו, אז אין לעשות כן.

ואולם, החיד"א מציין "והדבר קשה על הרב שיאמר כן מדעתו בלי שום סמך מרז"ל או מקבלת הגאונים. ואלו היה אומר בדרך עצה טובה החרשנו, אבל לגזור אומר שאינו נכלל במי שעמלו בתורה וכו' זהו דבר קשה. והעולם נוהגים בהפך קראו בשמותם אדם נח שם מהללאל וכיוצא".

שמו אברהם

יחיד ומיוחד היה הגאון רבי אברהם פלאג'י, רבה של איזמיר ומנהיגה של יהדות טורקיה - ברא כרעא דאבואה של אביו הגדול - הגאון רבי חיים פלאג'י (החבי"ף).

סגנון כתיבתם של הגאונים לבית

פלאג'י מאפיין מאוד את דרך לימודם של גאוני טורקיה. מדובר בכתיבה מליצית ועשירה, המתאפיינת בידע רחב מאוד וציטוט מגוון גדול של מקורות. רבי חיים ורבי אברהם חיברו שניהם עשרות ספרים כל אחד. ואולם, בין ספריו של רבי אברהם, בולט באופן מיוחד ספר בשם "שמו אברהם". הספר נדפס פעם אחת בלבד, בשנת תרכ"ז.

ספר שמו אברהם, כתוב בסגנון של "ספרי כללים", שהיה מקובל מאוד בקרב חכמי עדות המזרח. ספרים אלו הם מעין אנציקלופדיה בזעיר אנפין, אשר מרכזים ערכים שונים לפי סדר האותיות. אולם בעוד שבדרך כלל ספרי כללים אינם עוסקים בנושא מסוים, אלא משתדלים להקיף כמה שיותר נושאים, הספר שמו אברהם עוסק בנושא אחד בלבד - אברהם אבינו עליו השלום. הספר מכיל למעלה מחמש מאות דפים, וכמאה ושמונה ערכים הקשורים כולם לאברהם אבינו. הספר דן בהרחבה בקורות חייו, במעלתו, במעשיו ובצדקותו.

בשנת תרנ"ו, הדפיס רבי אברהם את הספר "שמו אברהם - חלק ב". עם זאת, למרבה ההפתעה, ספר זה שונה הוא בתכלית מהספר הראשון. החלק השני של הספר שמו אברהם אינו עוסק באברהם אבינו, והוא למעשה פירוש ארוך ומקיף על ספרו של אחד מקדמוני יוון, רבי טוביה בר אליעזר, "מדרש לקח טוב", הידוע גם בכינוי "פסיקתא זוטרותא".

מדוע בחר רבי אברהם לקרוא גם לספר זה בשם "שמו אברהם"? התשובה לכך מפתיעה מאוד, והיא נחשפת בהקדמת הספר - רבי אברהם קרא לספר זה על שמו של הגאון רבי אברהם סופר - בעל ה"כתב סופר". מסיבותיו שלו, רבי אברהם פלאג'י חש כה מחובר לתורתו של הגאון ההונגרי, עד שקרא לספרו על שמו. רבי אברהם היה סבור כי הספר "שמו אברהם" הוא החשוב שבספריו ועל כן ביקש שיזכירוהו על מצבתו.

דונה גרציה

ביום כ"ה בחשוון שכ"ט, נפטרה האשה הצדקנית ורבת החסד - חנה גרציה נשיא. דונה גרציה נולדה בפורטוגל בשנת ר"ע. אביה היה אלווה דה לונה, ואמה הייתה פיליפה למשפחת בנבנישתי המפורסמת. בשנת רנ"ב, 18 שנים לפני לידתה של גרציה, גזר מלך ספרד כי יהודי שלא יתנצר יאלץ לעזוב את הארץ ולהימלט לפורטוגל. ואולם, כעבור חמש שנים, בשנת רנ"ז, מלך פורטוגל הטביל את כל היהודים בממלכתו לנצרות בעל כרחם, ובתוכם גם הוריה של גרציה, אשר חיו כאנוסים והמשיכו לגדול בסתר.

גרציה קיבלה את השם הנוצרי "ביאטריס דה לונה". עד הגיעה לגיל מצוות, היא לא ידעה דבר וחצי דבר על יהדותה. בגיל 18, הוריה השיאו אותה לדודה אחי אמה - צמח בנבנישתי, אשר שינה את שמו ל"פרנציסקו מנדש". פרנציסקו היה אחד מסוחרי התבלינים העשירים ביותר בפורטוגל, ובשל כך השלטונות העלימו עין מהעובדה שהמשיך לקיים מצוות בסתר.

פרנציסקו נפטר בשנת רצ"ו, וגרציה נותרה לבדה עם בתה ריינה. גרציה המשיכה לנהל את עסקיו המסועפים של בעלה, ואף הגדילה והרחיבה אותם. תוך כמה שנים היא כבר נודעה בתור אחת הנשים העשירות ביותר באירופה כולה. מלך פורטוגל החל ללטוש עיניים על עסקיה, וקיווה להשתלט עליהם. כאשר חשה גרציה בלחץ ההולך וגובר מצד האינקוויזיציה הפורטוגזית, היא החליטה לעבור לאנטוורפן שבבלגיה, שם גר גיסה - דייגו מנדש, שניהל את הסניף המקומי של עסקי התבלינים.

גרציה עברה לאנטוורפן יחד עם בתה, עם בריאנדה אחותה הצעירה ועם אחיינה ז'ואנו, אשר נודע יותר בשמו היהודי - יוסף נשיא. באנטוורפן, גרציה השיאה את בריאנדה לדייגו, אולם כעבור ארבע שנים בלבד נפטר דייגו ובחר להוריש את עסקיו לגרציה. במקביל, מלך ספרד קרלוס החמישי, אשר גם אנטוורפן הייתה תחת שלטונו, החל ללחוץ על גרציה להשיא את בתה ריינה לאחד מחשובי האצילים שלו. אותו אציל קיווה להשתלט באופן זה על חלק מרכושה של משפחת מנדש, והבטיח למלך ספרד הלוואה הגונה בתמורה לעזרתו.

בעקבות כך, יוסף מיהר להימלט עם ריינה לוונציה, ועד מהרה הגיעו גם גרציה ובריאנדה בעקבותיהם. אולם כאן פרץ סכסוך בין שתי האחיות, כאשר בריאנדה דרשה לקבל חלק מנכסיו של בעלה וגרציה סרבה. בעקבות כך, פנתה בריאנדה לשליטי ונציה והלשינה כי אחותה שומרת מצוות בסתר. מכיוון שגרציה נחשבה לנוצרית על פי החוק, מדובר היה בעבירה חמורה.

ואכן, גרציה הוכנסה למאסר ונכסיה בוונציה הוחרמו. יוסף פתח במסע שתדלנות אצל שליטי צרפת והאימפריה העות'מאנית במטרה להפעיל לחץ על מנהיגי ונציה לשחרר את דודתו, ואכן הצליח בכך. גרציה הצליחה לפייס את אחותה, ולאחר מכן עברה לעיר פרארה, ומשם לקונסטנטינופול - בירת האימפריה העות'מאנית.

יחד עם משפחת מנדש/נשיא, הגיעו לקונסטנטינופול עוד 500 יהודים אנוסים מספרד ומאיטליה, שקיוו להתחיל בה חיים חדשים. הסולטאן העות'מאני חיבב מאוד את יוסף, והעניק לו תפקידי מפתח בחצרו. גרציה

רבינו, נוגע לסוגיא אקטואלית עד ימינו: מה יש לברך על משקה השוקו? נקדים ונאמר, באותם הימים החלו לראשונה לייבא את פולי הקקאו מאמריקה לאירופה. באותה תקופה עדיין לא ידעו כיצד למצק את הקקאו ולהפוך אותו לשוקולד שאותו אנו מכירים כיום, אולם השתמשו בו כדי להפיק את משקה ה"שוקולטה", שבעברית מכונה בקיצור "שוקו".

מחד, פולי הקקאו הם צמח אשר על פניו יש לברך עליו בורא פרי העץ. מאידך, לא ניתן לאכול את פולי הקקאו כמות שהם וניתן לשתות אותם רק לאחר שטוחנים וממיסים אותם. אשר על כן ייתכן שיש לברך עליהם שהכל נהיה בדברו.

בספרו הגדול "פחד יצחק" (אות ק ערך קיקולאטה), מביא הגאון רבי יצחק למפרונטי את תשובתו של רבינו "על ברכת שתיית הקיקולאטה". רבינו מאריך לדון בעניין זה, ומסקנתו היא כי יש לברך על השוקו בורא פרי העץ. לעומת זאת בעל הפחד יצחק חולק וסובר כי יש לברך עליו שהכל. עוד כמה מגדולי הפוסקים באיטליה התערבו בנושא זה.

כיום המנהג המקובל ברוב תפוצות יש-ראל הוא לברך הן על השוקולד והן על השוקו ברכת שהכל. אמנם, יש לידע כי חלק מגדולי הפוסקים בדורות האחרונים סברו כי יש לברך עליו בורא פרי העץ. כך למשל כותב הגאון ר' שלמה זלמן אוירבך בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' צא) כי על פניו יש לברך על השוקולד בורא פרי האדמה. בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' כז אות ב) מביא כעין זה בשם הגרי"ש אלישיב, ועיין שם שיישב את מנהג העולם. ועיין עוד בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' לח, וח"ח סי' כב) מה שכתב בזה.

שיתפה פעולה יחד עמו במטרה לפעול להטבת מצבם של היהודים בכל רחבי העולם, ובאופן ספציפי למען אנוסי ספרד ופורטוגל. בקונסטנטינופול הם יכלו לשוב ליהדות בגלוי. יוסף עבר ברית מילה ונישא לריינה, בתה של גרציה.

גם דון יוסף וגם דונה גרציה, האמינו שפרט לסיוע לאנוסים, יש צורך גם כן בפעולה אקטיבית כנגד האימפריה הספרדית והאפיפיור כדי לצמצם את הפגיעה ביהודים בתחומי שלטונם. כאשר עשרה יהודים הועלו על המוקד באנקונה, יזמה דונה גרציה חרם של סוחרים יהודיים כנגד הנמל המפורסם של העיר.

דון יוסף שכנע את הסולטאן לצאת למלחמה כנגד ספרד במטרה לכבוש ממנה את איי הים התיכון. המלחמה נכשלה כישלון חרוץ, ובעקבות כך סר חינו בעיני הסולטאן.

דונה גרציה הוזילה הון מכספה במטרה למוסדות יהודיים בכל רחבי העולם. היא בנתה באזמיר בית כנסת מפואר, אשר עד ימינו ידוע בכינוי "בית כנסת לה סניורה" (הגברת).

דונה גרציה חברה מהסולטאן את העיר טבריה באלף דוקאטים זהב לשנה, ופעלה כדי ליישב בה יהודים (לאחר שננטשה שנים רבות לפני כן). היא עצמה תכננה לעלות לארץ ישראל כדי להתיישב בטרבריה, אולם נפטרה במהלך הדרך - לא הרחק מקונסטנטינופול.

רבי מלאכי הכהן

ביום כ"א בחשוון תקל"ב, נתבקש לישיבה של מעלה הגאון רבי מלאכי ב"ר יעקב הכהן - מגדולי הפוסקים באיטליה ומחבר הספר "יד מלאכי".

אחד הפסקים המפורסמים ביותר של

שאלות, הערות, ובקשות ניתן לשלוח למייל:

nezerdavid2024@gmail.com

ניתן גם לקבל את העלון במייל הנ"ל